

Rozjímanie na prahu 2014

Je pohľad človeka na svet dielom rozumu a či emócií?

V polovici 18. storočia Švéd Karl Linné zaradil človeka do svojho systému prírody ako samostatný druh živočíchov a vymyslel pre neho označenie *Homo sapiens*, človek múdry. Všimol si veľkú podobnosť anatómie i správania medzi opicami a ľuďmi. Podľa neho ale človek, stvorený na obraz boží, sa odlišuje od zvierat rozumom a ušľachtilosťou. Sto rokov po Linném, Angličan Charles Darwin odhalil aj vývojové prepojenie medzi opicou a človekom; pričom evolučný rozdiel medzi oboma sa mu javil len ako „záležitosť odstupňovania, nie podstaty“.

Svet pred Darwinom a po Darwinovi

Darwinov objav evolúcie života bol zlomom v našom chápaní sveta. Dejiny poznania môžeme rozdeliť na dve éry: preddarwinskú (B.D.) a darwinovskú (A.D.). No v predstave, že medzi zvieratami a človekom je plynulý evolučný prechod, sa Darwin asi mýlil: človekom začala kvalitatívne nová – aj keď možno len prechodná – evolúcia prírody. Človek je jediný živočích, ktorý si uvedomuje vlastnú existenciu. Tým si uvedomuje aj emócie, ktoré sa tak zmenili na city: človek vedome uniká bolesti a vyhľadáva slasť. S človekom sa vo vesmíre objavuje čosi umelé, čo by bez človeka nebolo – artefakty. Materiálne – nástroje, stroje, stavby; ale aj abstraktné – pojmy, mýty, vedecké a umelecké diela, inštitúcie. Artefaktmi začala na Zemi kultúrna evolúcia, ktorá dopĺňa biologickú.

Človek je svojou podstatou naďalej ukotvený v biológii. Tá doňho vložila potencie konať dobro, ale aj zlo. Artefakty tieto potencie znásobujú. 20. storočie nám nacizmom a komunizmom predviedlo, aké iracionálne zlo dokážu ľudia páchať pod tlakom inštitúcií. Pomenovaním „človek múdry“ to Linné prehnal. Nie sme múdri. Ba nie sme ani rozumní – sme hyperemocionálni. Násilné konflikty vo svete, ekonomická kríza, ktorá nás postihla v prvej dekáde 21. storočia a otepľovanie atmosféry, ktoré spôsobujeme a nedokážeme zastaviť, sú dôkazom, akou pomýlenou bola ilúzia štandardných kultúrnych (humanitných a sociálnych) vied o „racionálnom človeku“.

Svetonázor je komplexná emócia

Človek chce svetu okolo seba rozumieť. A to rozumieť okamžite a dokonale, lebo to ho zbavuje úzkosti z existencie a naplňuje príjemným pocitom. Potreba minimalizovať utrpenie a maximalizovať príjemnosť určuje nie iba konanie ľudí, ale aj ich chápanie sveta, ich viery. A keďže ihneď a úplne rozumieť je možné len skrze mýty, človek tvorí a miluje mýty – je mýtofilným živočíchom. Každý svetový názor je viac-menej mýtom. Jeho podobu určujú emócie, rozum ju len dodatočne zdôvodňuje.

Biologická evolúcia skonštruovala ľudskú myseľ tak, že ľudský jedinec tie viery, ktoré vyznáva, považuje za očividné a samozrejmé. No pritom vo svete vidí len fakty, ktoré sú v súhlase s jeho svetovým názorom, k iným je slepý. Výklad sveta, odlišný od jeho vlastného, vyvoláva v ňom nepríjemnosť a strach, celkom tak, ako fyzické ohrozenie. Necíti potrebu si svoje presvedčenia overovať a viery iných ľudí, rozdielne, aj protikladné v porovnaní s jeho jedine „správnu“ pravdou považuje za bludy. Preto sa ľudia s rovnakými vierami spájajú do skupín, držaných dohromady spoločne prežívaným pocitom príjemnosti zo zhody: dochádza

k deleniu na „my“ a „oni“. Ba je zvláštnosťou človeka, ktorým sa odlišuje od zvierat, že „za ideu zomrieť môže“, ako to múdro vyjadril Pavel Jozef Šafárik v 19. storočí. V 21. storočí nám to potvrdzujú islamskí teroristickí samovrahovia.

Viery a veda

Sú však viery, na ktorých sa dokážu zhodnúť všetci ľudia, pretože ich možno všeobecne overiť. Také viery sme si zvykli považovať za poznatky. K poznatkom sa dostáva ľudstvo zásluhou jedinečného kultúrneho artefaktu – vedy. Veda sa mýtom nevyrovná, neponúka nám všeobjímajúce vysvetlenie sveta. Len namáhavo a ťažko nám vydobýja malinké, obmedzené a často iba provízórne poznania. Neľahko sa nám s tým zmieruje a preto, netrepezliví a nespokojní, sa utiekame k úplným vysvetleniam – k zjaveným pravdám. Ani na začiatku tretieho milénia nechceme vidieť, že konflikty, ktoré dnes svetom otriasajú, sú poháňané nenávisťami medzi vyznávačmi zjavených právd (či Právd); pričom každá strana konfliktu má svoju pravdu, protikladnú tej druhej. Na svete existujú minimálne tri verzie zjavených, a teda nespochybniteľných, právd, v troch „písmach svätých“: židovskej Tóre, kresťanskej Biblii a islamskom Koráne. Ešte nedávno nám vyznávači náboženstva, ktorému dali hrdé meno „vedecký svetový názor“, vnucovali iné písmo sväté: diela klasikov marxizmu-leninizmu.

Neuvedomujeme si, a tým skôr aj nedokážeme sa presvedčiť navzájom o tom, že osobná pravda každého z nás je určená dobou, kultúrou, rodinou, školou, vzdelaním. V tomto sa ani mnohí vedci príliš neodlišujú od laikov, ba ani od dávnych predchodcov, primitívnych lovcov a zberáčiek z africkej savany.

Spoločný menovateľ

Keď som krátko pred Vianocami hovoril na túto tému so svojou kolegyňou vedeckou pracovníčkou, ale oddanou luteránkou, zmienil som sa o tom, ako mi v zahraničí moji vedeckí kolegovia a vyznávači islamu dokazovali, že jedinou Pravdou je Korán. Lebo „zapisovateľom jeho textu, diktovaného Bohom“ bol Mohamed, posledný z prorokov (medzi ktorých moslimovia zaraďujú aj Ježiša). Kolegyňa ma poučila: Ale veď v Biblii je zapísané, ako Ježiš nás už varoval pred budúcimi „falošnými prorokmi“. K takým, podľa nej, patril práve Mohamed. Keď som jej namietol, že sa svojou argumentáciou neodlišuje od islamských kolegov, povedala mi úprimne: vedecké skúmanie mozgu ako materiálneho podkladu mysle ju baví, ale pokoj duše a pocit zmyslu jej dáva iba náboženská viera.

Počas iného predvianočného posedenia s vplyvným slovenským katolíckym publicistom sme hľadali najmenšieho spoločného menovateľa, ktorý by spojil katolíkov a zástancov sekularizmu, koncepcie, že verejný život spoločnosti sa má riadiť všeobecne prijatými pravidlami a individuálne svetonázory, rovnako náboženské, ako aj ateistické, skeptické či agnostické k nim nepatria. Nepodarilo sa mi ho presvedčiť, že takýmto spojovacím prvkom by sa mala stať zásada, že zjavených právd niet.

Zhodli sme sa však na tom, že v spoločnosti, v ktorej jedna skupina ľudí neuznáva existenciu zjavených právd, iná skupina sa hlási k nespochybniteľnej zjavenej pravde, ďalšia skupina k inej, rozdielnej, atď., spoločným menovateľom musí byť voltairovská zásada tolerancie: právo každého jednotlivca i skupiny hlásať to, čo sa im javí ako pravdivé, ale aj povinnosť rešpektovať to, že iní majú rovnaké právo na vlastnú pravdu. Navyše k tomu patrí aj povinnosť brániť toto právo pred akýmkoľvek mocenskými, a teda aj právnymi, obmedzeniami.

Posledný odsek znie európskemu uchu ako trivialita. Ale nezabúdajme na to, že zásada tolerancie sa v našej kultúre presadila po dvoch storočiach náboženských vojen. Tie zúrili najmä na územiach Rakúsko-uhorskej monarchie, takže výdobytok náboženskej tolerancie možno považovať za vklad národov tejto monarchie, a teda aj Slovákov, do európskej kultúry.

Podtatranské zasnívanie

Zdá sa mi, že pred Slovenskom sa otvorila príležitosť vložiť do nej nový príspevok. V katolíckej cirkvi sa dnes prejavuje potreba reforiem podobne, ako tomu bolo na počiatku 16. storočia, keď sa v nej o reformy pokúsili Martin Luther a Ján Kalvín. Keď neuspeli, cirkev opustili a dali vznik protestantským cirkvám. Snívam o tom, že slovenský katolícky kňaz Róbert Bezák by mohol zohrať takú dramatickú rolu v pokuse o reformy v katolíckej cirkvi, akú kedysi Martin Luther. Bolo smutné čítať vo vianočnej reportáži novinárov týždenníka Plus sedem dní, do akého ponižujúceho vyhnanstva v kláštore pre dožívajúcich kňazov v talianskom Bussolengu bol k nečinnosti odsúdený tento zdatný, biologicky normálny a vitálny muž.

Predstavujem si, že Róbert Bezák by sa namiesto sklonenia hlavy pred anachronickou diktatúrou pokúsil o reformu skostnatenej cirkvi. Sám musí vidieť, že jej nie iba u nás, ale celosvetovo hrozí implózia nie nepodobná tej, ktorou sa rozsypal komunizmus. Začal by, podobne ako Luther, zrušením absurdného, protibiologického celibátu kňazov, ktorý aj prispel k tomu, že katolícka cirkev utrpela v závere minulého storočia ponižujúcu hanbu. Možno by z jeho iniciatívy cirkev celosvetovo presadila tiež závažný dokument v Organizácii spojených národov.

Dodatok k Charte Spojených národov

„My, zjednotené ľudstvo, slávnostne vyhlasujeme: Nijaká pravda nám nikdy a nikým nebola zjavená. Tolerujeme a rešpektujeme sa navzájom vo svojich omyloch a blúdeniach, ktoré sú súčasťou uspokojovania našich emocionálnych potrieb, ale aj napredovania k poznaniu povahy sveta a nášho údely v ňom.“

Ladislav Kováč (1932) je kognitívny biológ. Je autorom knihy *Prírodopis komunizmu: Anatomia jednej utópie* (2007).